

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gandhara in context: boeddhistische stoepareliefs als klassieke kunst?

Aerde, M.E.J.J. van

Citation

Aerde, M. E. J. J. van. (2023). Gandhara in context: boeddhistische stoepareliefs als klassieke kunst? *Hermeneus*, 95(4), 29-35. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3704575>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3704575>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Gandhara in context

*Boeddhistische
stoepareliëfs
als klassieke kunst?*

Marieke van Aerde Wat is de oorsprong van de vaak zo klassiek ogende Gandhara-kunst uit het oude India? Dit artikel biedt een historisch overzicht, benoemt recente archeologische onderzoeksresultaten en beschouwt tot slot de implicaties voor het erfgoed- en museumbeleid aangaande deze sculpturen.

Het boeddhisme is één van de oudste religies ter wereld en nauw verbonden met de culturele geschiedenis van Zuid- en Oost-Azië. Siddhartha Gautama, de prins die later de Boeddha zou

worden, werd als zoon van een krijgsheer geboren in de voorgebergtes van de Himalaya in circa 563 v.Chr. De leer van het boeddhisme, de Dharma, verwijst naar het levensverhaal van de Boeddha, zijn weg naar de Verlichting, om daarmee boeddhistische volgelingen op weg te helpen naar het Nirvana: de spirituele staat die de uiteindelijke bevrijding geeft van *duhkha* (lijden) en *samsara* (de kringloop van dood en reïncarnatie). Dit concept van het Nirvana ligt aan de basis van talrijke religies die hun oorsprong hebben in het Indiase subcontinent: het hindoeïsme, het boeddhisme, het jainisme en het sikhisme.

Sommige van de oudste overgeleverde boeddhistische teksten, de Jataka-verhalen, dateren van circa 400 v.Chr. Het oudste volledige narratief van het leven van de Boeddha, de *Boeddha Charita*, werd geschreven door de Indiase dichter en monnik Ashvaghosha in de 2de eeuw n.Chr. Daarnaast zijn er zeer veel archeologische bronnen, in de vorm van narratieve sculpturen, die belangrijke scènes uit het leven van Siddhartha Gautama laten zien, afkomstig van stoepamonumenten uit dezelfde periode. Vooral vanaf de bekering van de Maurya-koning Ashoka tot het boeddhisme in 260 v.Chr. werden monumentale stoepa's gebouwd: rond- of koepelvormige heiligdommen waarin boeddhistische relikwieën werden bewaard en de architectonische voorlopers van latere boeddhistische pagoda's. Eén van de oudste voorbeelden hiervan is de Grote Stoepa in Sanchi in Madhya Pradesh in centraal India. Deze werd in opdracht van Ashoka gebouwd en is sindsdien, door de eeuwen heen, vele malen gerenoveerd en uitgebreid (afbeelding 1).

Stoepareliëfs

Vanaf de Maurya-periode zien we hoe dit soort boeddhistische architectuur, met rijkgedetailleerde, naturalistische reliëfsculpturen, zich verspreidt over het subcontinent – zelfs helemaal tot aan Sri Lanka. Vooral

tijdens de daaropvolgende heerschappij van de nomadische Kushanen (circa 2de eeuw v.Chr.-3de eeuw n.Chr.) zien we een bloei van de boeddhistische materiële cultuur. De Gandhara-regio in het noorden van het subcontinent, het huidige Pakistan, werd sinds de 19de eeuw bekend door dergelijke archeologische vondsten. Deze regio fungeerde al vanaf de vroege Maurya-periode als cultureel kruispunt en knooppunt voor handelsroutes. De hoofdstad van het Maurya-rijk was Pataliputra (het huidige Patna in Bihar, in het oosten van India). De Griekse historicus en etnograaf Megasthenes (350-290 v.Chr.) was voor lange tijd te gast in Pataliputra als ambassadeur. In zijn vrijwel geheel verloren werk *Indica*, waarvan enkele fragmenten werden overgeleverd in het latere werk van Arrianus, beschrijft hij de grote omvang en genuanceerde bestuursvormen van deze stad. Pataliputra bleef de hoofdstad voor latere dynastieën, zoals het Gupta-rijk dat vanaf de 4de eeuw n.Chr. de Indiase klassieke periode inluidde. De Gupta's waren een hindoedynastie, maar bleven ook de boeddhistische architectuur stimuleren en beschermen. Hiervan zijn talrijke voorbeelden bekend uit het archeologische bestand van Gandhara.

Takshashila (*Taxila* in het Grieks) is wellicht één van de bekendste sites uit Gandhara: een stad waar de boeddhistische architectuur rijkelijk tot bloei kwam. Ashoka liet nieuwe wegen aanleggen die Takshashila en de rest van Gandhara beter verbonden met Bihar, wat eveneens zorgde voor een grote toename in handelsactiviteit. Al in de vroege Maurya-periode stond Nalanda in Bihar bekend als een gerenommeerde boeddhistische universiteit (nu een *UNESCO World Heritage Site*, als één van de alleroudste universiteiten uit de wereldgeschiedenis). Maar ook Takshashila kreeg bekendheid als 'universiteitsstad', vanaf de periode van Ashoka's heerschappij, en hier werd het nauwe verband tussen boeddhisme en kennisverwerving sterk benadrukt. Vóór de opkomst van monumentale stoepa-architectuur was het boeddhisme vooral een religie van reizende monniken en eenvoudig gebouwde kloosters. Aangezien het boeddhisme toegankelijk was voor alle bevolkingslagen, ongeacht kaste of komaf, was onderwijs voor iedereen beschikbaar in deze kloosters. In de bloeitijd van Nalanda en Takshashila groeide dit fenomeen van

Afbeeldingen

- 1 De Grote Stoepa in Sanchi, India, 3de eeuw v.Chr. Foto: Nirant Dhumal.
- 2 Reliëf van de Amaravati-stoepa met Boeddha afgebeeld in de ingang van een stoepa, 1ste eeuw v.Chr. © The Trustees of the British Museum. British Museum, Londen.
- 3 Detail van de Dharmarajika-stoepa of Grote Stoepa in Takshashila met opgevolde gaten waar de reliëfs zijn verwijderd, 3de eeuw v.Chr. Pakistan.
- 4 Terracotta donateursportret van een vrouw, 4de-5de eeuw n.Chr. Metropolitan Museum of Art, New York.
- 5 Bodhisattva van leisteen, 5de eeuw n.Chr. Metropolitan Museum of Art, New York.

boeddhistische kloosterlessen uit tot heuse kenniscentra met monumentale architectuur die (mede wegens hun toegankelijkheid) een grote populariteit kenden.

Educatie was de voornaamste functie van de gedetailleerde boeddhistische sculpturen en reliëfs uit Gandhara. In hedendaagse musea zien we deze stukken vrijwel uitsluitend tentoongesteld als losse stukken, semi-losstaande Boeddhabeelden of individuele reliëfpanelen. Maar in hun originele context werden deze Gandhara-kunststukken nooit als losse sculpturen gezien of getoond. Eén van de belangrijkste rituelen omtrent stoepa's was de rondgang. Alle vroeg-boeddhistische stoepa's uit het Indiase subcontinent waren rondvormige heiligdommen, met bovenop een brede, ronde koepel. Onder deze koepels waren de stoepamuren geheel bekleed met sculpturen: grote en kleine panelen die in opmerkelijk detail verschillende scènes uit het levensverhaal van Siddhartha Gautama lieten zien. Deze panelen werden onderbroken door reliëfpilaren, staand en zittend mediterende Boeddha's en mythologische figuren zoals *yaksha's* en *asura's*. Vrijwel alle stoepareliëfs uit deze regio werden uit leisteen (schist) gebeiteld en waren oorspronkelijk ook rijkelijk beschilderd. Het reliëf van de Amaravati-stoepa uit Andhra Pradesh in Zuidoost-India laat deze indeling zien (afbeelding 2). Vandaag de dag zijn er vrijwel geen originele reliëfs meer aanwezig op antieke stoepa's in Gandhara: in de 19de en begin 20ste eeuw werden deze losgemaakt en als individuele kunststukken naar musea overgebracht of verkocht aan privéverzamelaars. Niettemin laten de nu lege panelen en architecturale structuur van deze Gandhara-stoepa's duidelijk zien waar de reliëfs en decoratieve sculpturen oorspronkelijk bevestigd waren. De Grote Stoepa uit Takshashila is hiervan een goed voorbeeld. Alle reliëfs en sculpturen zijn lang geleden verwijderd van dit heiligdom, maar de originele panelen zijn nog steeds zichtbaar (afbeelding 3).

Stoepareliëfs en handel

De toegankelijkheid van het boeddhisme had niet alleen invloed op educatie. Hoewel onderricht in de levenslessen van de Dharma het hoofddoel was waarvoor de stoepareliëfs en sculpturen gemaakt waren,

zien we in het archeologisch bestand correlaties rondom deze boeddhistische sites die waarschijnlijk veel minder doelbewust in gang zijn gezet. Wanneer we de archeologische sites van de belangrijkste handelscentra, knooppunten en havens van het antieke Indiase subcontinent in kaart brengen, valt het namelijk op dat bij vrijwel al deze sites, vanaf de Maurya-periode, boeddhistische architectuur en/of objecten te vinden zijn. Deze correlatie zet zich zelfs voort ver buiten het subcontinent: talrijke stoeparotstekeningen en inscripties uit de Kushaanse periode zijn gevonden in het Karakorumgebergte (Pakistan en China), en ook op het eiland Socotra ten zuiden van het Arabisch schiereiland.

Omdat het boeddhisme het traditionele Indiase kas-

4

tensysteem niet erkende, was deze religie wellicht geschikter voor handelaren die zich richtten op de handelsroutes naar het Oosten of op de maritieme handelsroutes in de Indische Oceaan: omgang met buitenlandse handelaren was geen taboe voor boeddhisten en er waren geen reinigingsceremonies vereist bij terugkomst, zoals wel het geval was voor reizende hindoes. Deze correlatie tussen de Indiase handelsroutes en boeddhistische sites maakt onderdeel uit van lopend archeologisch onderzoek, uitgevoerd aan de Universiteit Leiden en door studenten uit India en Sri Lanka. Om dit soort verspreidingspatronen op wetenschappelijke wijze te kunnen identificeren, bestuderen en interpreteren, is een grote hoeveelheid archeologische data nodig, afkomstig van trans-regionale sites. Dit vergt tijdrovend en complex onderzoek, maar zelfs in de vroege stadia is de correlatie tussen boeddhisme en handel al zichtbaar in het archeologisch bestand.

Deze correlatie komt tevens overeen met het feit dat

de Maurya-dynastie de handelsactiviteit sterk bevorderde: al tijdens het bewind van Chandragupta Maurya, de eerste koning van de dynastie, werd handel ingezet voor diplomatieke doeleinden om relaties aan te knopen met onder andere het Seleucidenrijk, Bactrië en de Parthen in het westen. In de *Arthashastra*, een uitgebreide verhandeling over politiek en staatskunde geschreven door Chandragupta's adviseur, de geleerde Kautilya, wordt handel met nadruk genoemd als een belangrijk politiek middel om conflict te vermijden. In het archeologische bestand van India en dat van omliggende regio's zien we inderdaad vanaf deze periode een duidelijke toename van restanten van handelsactiviteit van en naar het Indiase subcontinent. Niet toevallig zien we, vooral vanaf het bewind van Chandragupta's kleinzoon Ashoka, een toename van boeddhistische materiële cultuur en architectuur op plekken waar de handel tot bloei kwam. Deze ontwikkeling zet zich voort tot ver in de Kushaanse periode. Boeddhistische kloosters in de bergen van het noorden en westen waren nu reeds bekende handelsknooppunten, zoals in het Hindu Kush-gebergte, waar onderdak te vinden was voor een opmerkelijke diversiteit aan reizende handelaren.

Deze handelaren vinden we terug in de stoepareliëfs. Rijke handelaren gaven donaties aan boeddhistische monniken om de kloosters en stoepa's te onderhouden, als blijk van dank voor de voortdurende gastvrijheid. Deze individuen lieten zich portretteren en hun naam en gelijkenis werden toegevoegd rondom de narratieve panelen die zij met hun donaties hadden laten renoveren. De meeste van deze donateurs waren niet boeddhistisch: we zien Kushanen, Arabieren, Bactriërs, Seleuciden en Grieken. Deze portretten lijken vooral bedoeld te zijn om de goede verhoudingen met de kloosters en hun stoepa's voort te zetten – en zo wellicht dus ook om de buitenlandse handelaren aan te prijzen en hun handel met de lokale bevolking te stimuleren.

In het Nationaal Museum van Delhi is een collectie van zulke donateursportretten te zien, die alle afkomstig zijn van één en dezelfde stoepa. De grote diversiteit van de individuen valt meteen op, en geeft zo blijk van levendige en wijdverspreide handelsconnecties. Het museum in Delhi is hierin een uitzondering: vrijwel alle andere bekende voorbeelden van dit soort

donateursportretten zijn sinds de 19de eeuw als losse kunststukken verspreid geraakt, vooral in musea in Europa en de Verenigde Staten. Een prachtig voorbeeld is het portret van een vrouwelijke donateur (afbeelding 4), sinds 1980 in het Metropolitan Museum of Art in New York en daarvóór in een privécollectie in de Verenigde Staten. Het verbeeldt vrijwel zeker een Kushaanse karavaanleider. Dat is een rol die we met regelmaat zien terugkeren in portretten van Kushaanse vrouwen uit de periode van het Kushaanse Rijk. De stijl van de juwelen, de haardracht en de details van de gelaatstrekken, zoals de ovale vorm van de ogen, zijn herkenbaar en vergelijkbaar met talrijke vrouwelijke Kushaanse donateursportretten, die bekend zijn van sites uit het Hindu Kush-gebergte en het huidige Afghanistan, dat toen het westelijke deel van de Gandhara-regio was.

Vanwege het naturalisme van dit type donateursportretten werden ze beschouwd als voorbeelden van de hellenistische stijl en invloed in de 19de eeuw, en om die reden zijn ze losgemaakt van hun originele context. Dat brengt ons tot de vraag waaraan het laatste deel van dit artikel gewijd is: wat is de complexe relatie tussen Gandhara-kunst en erfgoed?

Gandhara en erfgoed

'At the time [I arrived at Taxila] I was a young man, fresh from archaeological excavations in Greece and filled with enthusiasm for anything Greek, and in that far-off corner of Punjab it seemed as if I had lighted of a sudden on a bit of Greece itself.'

Deze woorden schreef de Brit John Marshall in 1903, in zijn verslag van de opgraving van Takshashila. Het uitgangspunt dat zij vertolken is duidelijk terug te zien in zijn archeologische publicaties: vrijwel alle sculpturen met een naturalistische stijl worden geïdentificeerd als hellenistisch en/of 'greco-boeddhistisch', en de dateringen zijn gebaseerd op deze visuele, associatieve beoordeling van de hellenistische stijl. Verschillende steden in Gandhara, waaronder ook Takshashila, kwamen voor een relatief korte tijd onder hellenistisch bestuur, van circa 130 v.Chr. tot de late 1ste eeuw v.Chr. Dit werd een belangrijk oriëntatiepunt voor westerse onderzoekers, die gedurende de Britse

Literatuur

Kurt Behrendt, *The art of Gandhara in the Metropolitan Museum of Art* (New York 2007).

Morio Bussagli, *L'art du Gandhara* (Parijs 1996).

Alfred Foucher, 'The Greek Origin of the Image of the Buddha', *Journal Asiatique* 17 (1911) 111-137.

Rishika Dhumal, 'Diversity within the Indian Subcontinent: the Gandhara region, its Art and Architecture', *Vivekananda International Foundation Journal* (2021).

Yuvraj Krishnan, *The Buddha Image: Its Origin and Development* (New Delhi 2009).

John H. Marshall, *Taxila: An illustrated account of archaeological excavations carried out at Taxila under the orders of the government of India between the years 1913 and 1934*, 3 delen (herdruk Delhi 1975).

Sarah Shaw, *The Jatakas: Birth Stories of the Bodhisattva* (New Delhi 2006).

Marika van Aerde, Alexander Mohs & Abdul G. Khan, 'Buddha on the Rocks, Gandharan Connections through the Karakorum Mountains', in: Wannaporn Rienjang & Peter Stewart (red.), *The Global Connections of Gandharan Art* (Oxford 2020) 105-134.

Marika van Aerde, 'Re-visiting Taxila: A new approach to the Greco-Buddhist archaeological record', *Ancient West & East* 17 (2018) 203-230.

Monika Zin, 'Vajrapani in the Narrative Reliefs', in: Christine Frölich (red.), *Migration, Trade and peoples. Part II: Gandharan Art* (Londen 2009) 73-88.

Wladimir Zwalf, *A Catalogue of the Gandhara Sculpture in the British Museum. Vol. 2: Plates* (Londen 1996).

Scènes uit
het leven
van de Boeddha
werden
geïdentificeerd
als 'Dionysisch
tafereel'

koloniale periode in India de opgravingen voor hun rekening namen. Hierbij ging men actief op zoek naar Griekse invloeden in de Indiase cultuur, waarbij 'hellenistisch' openlijk als equivalent werd gebruikt voor 'superieur'. Dit was ook de reden waarom de reliëfs en sculpturen werden losgemaakt van de stoepamuren (met hamers en houwelen) en verscheept naar Europa, waar ze zij aan zij tentoongesteld werden met Griekse en Romeinse vrijstaande beelden. De onbewerkte en beschadigde achterkanten van de Gandhara-sculpturen werden niet getoond, en hun originele functie als narratieve stoepareliëfs werd niet benoemd. Scènes uit het leven van de Boeddha werden geïdentificeerd als 'Dionysisch tafereel', en *yaksha*-figuren werden nimfen of 'Atlas'. Deze identificaties waren gebaseerd op de visuele associatie met de naturalistische stijl, zonder aanvullend, tekstueel of contextueel bewijs. Deze 19de-eeuwse interesse in de greco-boeddhistische kunststroom richtte zich vrijwel exclusief op de Gandhara-regio en het opmerkelijke naturalisme van de sculpturen. Gelijktijdige boeddhistische stoepakunst uit Sanchi, Pataliputra of zuidelijkere delen van India werd niet in beschouwing genomen, omdat zij geen hellenistisch bewind gekend hadden en dus voor de onderzoekers in kwestie niet relevant waren.

Er is veel veranderd in de archeologie sinds de 19de eeuw. Het opmerkelijke naturalisme van de Gandhara-sculpturen blijft niettemin fascinerend, evenals hun verband met de hellenistische migraties in deze regio. We kunnen de uitwisseling van kennis, kunsten, technieken en ideeën als universele aspecten herkennen in de samenkomst van culturen, door de wereldgeschiedenis heen, vooral op kruispunten van handelsnetwerken. Deze samenkomst van elementen maakt sculpturen zoals de afgebeelde *bodhisattva* (een persoon die de Verlichting nabij is, maar in de materiële wereld blijft om anderen te helpen) uit Gandhara zo intrigerend. Deze man is direct herkenbaar als *bodhisattva* aan de traditioneel-Indiase juwelen die hij draagt en de manier waarop zijn gewaad om zijn middel en arm gevouwen is, herkenbaar als *dhoti* met een traditionele *nada*-strik (afbeelding 5). Deze details worden beschreven in boeddhistische teksten zoals de Jataka-verhalen en de naturalistische stijl maakte het mogelijk om alle details uit de verha-

len zo precies mogelijk in beeld te brengen. De stoepareliëfs hadden immers dezelfde functie als de teksten: een zo gedetailleerd mogelijke overdracht van talrijke specifieke verhalen uit de overlevering van het leven van de Boeddha. Deze *bodhisattva* staat nu ook in het Metropolitan Museum of Art in New York en zijn rol als onderdeel van boeddhistische architectuur wordt tegenwoordig helder uiteengezet in de museumcatalogus. Maar ook de 19de-eeuwse historiografie wordt niet vergeten, aan het eind van het lemma: 'Sensitively modelled and dressed in a draped monk's robe, [this sculpture also] reflects a lingering memory of contact with the Hellenistic West.'

Omdat de Gandhara-sculpturen sporadisch en als individuele objecten verspreid zijn geraakt in zoveel verschillende musea, archieven en privécollecties (meestal met zeer beperkte documentatie van de originele context), is het ook vandaag nog steeds moeilijk om de stoepa's te reconstrueren. Daarnaast speelt er nog een aspect mee, waarbij we in de academische wereld niet vaak stilstaan. Het boeddhisme is een nog steeds actief gepraktiseerde religie en deze monumenten zijn de alleroudste voorbeelden van Indiase boeddhistische cultuur. Maar voor de huidige boeddhistische minderheid in India is het vaak moeilijk om toegang te krijgen tot deze objecten, die voor hen niet enkel van archeologische waarde zijn, maar ook een spirituele betekenis hebben. Het overgrote deel van de reliëfs staat nog altijd in drukbezochte museumzalen in Europa of de Verenigde Staten.

Als onderzoekers is het daarom ook onze verantwoordelijkheid om niet alleen de originele context en historische interpretatie van deze reliëfs en sculpturen te bestuderen, maar ook om complexe vragen over de wijze waarop we omgaan met deze objecten en hoe we ze tentoonstellen, niet uit de weg te gaan.